

SANAYİLEŞME VE KÜLTÜR^(x)

*C. Kerr — J. T. Dunlop —
F. H. Harbison — C. A. Myers*

Sanayileşme yolunda gayret gösteren bütün ülkelerin esas hedefi hayat seviyelerini hızla yükseltmektir. Bütün bu ülkeler ekonomik geriliği, cehaleti ortadan kaldırmaya, sağlık şartlarını ıslâh etmeye çalışmaktadırlar. Bugün sanayileşme bütün dünyayı sarmış bulunmaktadır. Halen zirai, ticarî karakterli cemiyetten sınaî cemiyet tipine doğru geçişin içinde bulunuyoruz. Endüstriyel cemiyetin beşerî problemleri, endüstri öncesi cemiyetinden farklı olup, sosyal düzeni kökünden değiştirecek niteliktedir.

Sanayi cemiyetî haline geçiş ve ekonomik gelişme, bir evvelki cemiyet tipi ile sanayileşme vetiresinin kaçınılmaz sonuçları arasında bir karşılıklı tesirler ağı içinde cereyan etmektedir. Sanayileşme hareketinin her devresinde bu iki kutup arasında çok sayıda çatışma ve uzlaşmalar mevcut olabilmektedir. Eski kültür ile yeni sanayi düzeni arasında bir hakimiyet mücadelesi mevcuttur.

Cemiyetteki müesseselerin değişen ekonomik şartlara intibakı zor olabilir. Bu hareket sonucu ne tam bir muvazene sağlanabilir, ne de tam intibak edilmiş olabilir. Eski ile yeni kıymetler cemiyetten cemiyete değişen garip nisbetler halinde mantıksız bir şekilde hercümerç olur. Mücadele ve çatışma, dinî ve ahlâki kıymetler, aile sistemi, sınıf farkları, arazi ve toprak rejimleri eğitim sistemi, hükümet idaresi ve hukukî sistem gibi değişik safha ve seviyelerde meydana gelmektedir. Bu karşılıklı tesir sonucunda eski cemiyet bünyesi ya az veya çok değişmeye uğriyacak veya aşırı hallerde tamamen ortadan kalkacaktır.

(*) Bu makale, yazarların «Industrialism and Industrial Man» isimli kitaplarının 2. ve 4. fasıllarından özetlenerek tercüme edilmiştir. Bk. Kerr-Dunlop-Harbison-Myers, Clark-John T.-F. H.-Charles A.; Industrialism and Industrial Man; Harvard University Press; Cambridge; 1960.

İntibakın sağlanması halinde de sanayi cemiyeti ya farklı bir nitelik alabilir veya sanayileşmenin seyri ve sür'ati değişebilir. Bu geçiş devrelerinde ortaya çıkan en önemli mesele, geleneklere dayanan eski cemiyet bünyesinde mevcut müesseselerden hangilerinin aynen veya değiştirilerek muhafaza edileceği ve hangilerininin feda edileceği hususudur.

Bilindiği gibi İngiltere sanayileşmenin ilk örneğini vermiştir. Bu ülke 1830 da ziraî, ticarî karakterini terkedip sınaî bünyeye geçmiştir. İngiltere ile birlikte Fransa, Almanya, Amerika ve Kanada'nın sanayileşme hamlesinde milletler arası emtia, sermaye ve iş piyasaları başlıca etkili unsur olmuştur. İki cihan harbi arasında Rusya sür'atli bir sanayileşme hamlesine girişmiştir. İkinci dünya harbinden sonra ise Asya, Afrika ve Orta Doğu'da bir çok ülkeler sanayileşmeye başlamışlardır.

1850 yıllarında sanayileşme bütün dünyada orta sınıfa mensup sermayedar zümre tarafından meydana getirilmek sureti ile bir tek tipte cereyan ediyordu. 1950 yıllarında yeni sanayileşen ülkelerde değişik sanayileşme tipleri mevcuttur. Bu ülkeler eski sanayileşme tecrübelerinden istifade etmektedirler.

I — SANAYİLEŞME MANTIĞI

Sanayileşme, geleneksel cemiyetten sanayi cemiyetine geçişi ifade eder. Sanayileşme vetiresi, sanayi öncesi cemiyetlerde mevcut tekniğin çok daha üstünde bir teknikten istifade etmektedir. Bundan başka, sanayileşme ile ortaya çıkan ilmi gelişme, üretim usullerinde, teknikte, mamûl mallarda devamlı ve hızlı değişmeler yaratır. Sanayileşme ekseriyetle mevcut ve müesses bir cemiyette gelişme kaydeder. Amerika, Kanada ve Avusturalya gibi ülkelerde sanayileşme bu ülkelere göç edenlerin beraberinde getirdikleri, eski cemiyetlerine ait özellikler içinde gelişmiştir. Sanayileşme öncesi cemiyet, sanayileşme vetiresinin bütün sonuçlarını ve sanayileşmeden doğan özelliklere şekil verir ve onları hudutlar. Ekonomik kalkınmanın önderleri sanayileşmenin yön ve hızına tesir ettikleri gibi, mevcut kaynaklar ve diğer ülkelerdeki çağdaş ilerlemeler de sanayileşmeye tesir ederler.

Sanayi İşgücü

Sanayi sistemi işçilerin yüksek vasıf ve meslekî bilgi sahibi olmalarını icap ettirir. Böyle bir beşer kaynağı sanayileşmenin temel un-

surudur. Bu sebeple yüksek vasıf ve mesleki ihtisas sahibi bir işgücü yaratmak, sanayileşen cemiyetlerin en önemli problemlerinden biridir. Yüksek vasıf ve meslek sahibi işgücünden mahrumiyet sanayileşmeye en azından sermaye noksanı kadar menfi yönden tesir etmektedir. İşgücünün teknik ve idarî elemanları, büro ve atölye işlerini yapanları idare etme sorumlulukları dolayısı ile bilhassa stratejik önemi haizdir.

İşgücü Seyyaliyeti ve Açık Cemiyet

Sanayi cemiyetlerinde ilim ve teknik statik bir unsur değildir. Üretilen mallarda ve üretim metodlarında devamlı ve hızlı değişmeler olur. Tabiiyle bu değişiklikler işgücünün iş, vasıf ve mesuliyetlerinde zamanla farklılaşmalara sebep olur. İşler zorlaşır, vazife ve mesuliyetler ağırlaşır, yeni işler ve mesuliyetler ortaya çıkar. Bunun sonucu işgücünün devamlı olarak eğitimi ihtiyacı zarurî hale gelir. Bu cemiyetlerde iş ve meslek sınıflaması geleneksel cemiyetlerde olduğu gibi nadiren bütün hayat boyunca aynı kalır. İş ve meslekî bakımından seyyaliyet yüksek derecede coğrafi ve sosyal seyyaliyetle birleşir.

Sanayi cemiyeti açık bir cemiyettir. Bu bakımdan geleneksel cemiyetlerin işçi ve idarecilerinin kast, ırk, cinsiyet, aile statüsüne göre işlere tayin edilmesi ile tezat teşkil eder. Sanayi cemiyetlerinde geniş ve yaygın aile tipine yer yoktur. Geniş ve yaygın aile tipi seyyaliyete mani olur. Sanayi cemiyetlerinin aile tipi daha fazla sayıda ve daha seyyal işgücünden meydana gelir.

Sanayileşen cemiyette ailenin fonksiyonu hudutlanmıştır. Aile üretim ile çok az meşgul olduğu gibi, aile fertlerinin tahsil ve meslek hususunda yetiştirilmesi ile daha az ilgilidir. Aile şirketlerinin sevk ve idaresi profesyonel idarecilere devredilmiştir.

Sanayi cemiyetlerine has ilim ve teknik dolayısı ile devamlı bir akış ve seyyaliyet vardır. Sanayi cemiyeti fertlerin yaşamak için ne yapması, nerede çalışması, gelirlerini nereye harcaması lâzım geldiğini tâyin eder. Değişiklikler çok hızlı ve geniş hacimde olur. Çocuklar ebeveynlerinden çok daha değişik bir hayat yaşamayı beklemelidirler. Sanayi cemiyetinde seyyaliyet rastgele bir seyyaliyet olmayıp çalışma hayatının muğlâk kaideleri ile tanzim ve idare edilir.

Sanayileşmenin Yardımcısı Olarak Eğitim

Sanayileşme, sanayileşme tekniğinin lüzumlu kıldığı vasıf ve meslekî hünlerle fonksiyonel olarak ilgili bir tahsil sistemine ihtiyaç

gösterir. Böyle bir tahsil sistemi esas itibarı ile geleneksel kıymetleri muhafaza ve devam ettirmez. Cemiyetin statik görüşünü kabul etmez ve geleneksel kanunların eğitimine önem vermez. Sanayi cemiyetinin yüksek tahsil sistemi tabii ilimler, mühendislik, tıp, idarecilik eğitimine öncelik verir. Devamlı olarak yeni disiplinler ve ihtisas kolları ortaya çıkar. Güzel san'at ve edebiyat kolları nisbeten de az önemlidir. Sosyal ilimler bilhassa işletme ve hükümet idarecilerinin ve teknik elemanların eğitiminde önemlidir. Mamafih sanayileşmenin sağladığı daha fazla boş zaman fertlerin güzel sanatlarla meşgul olmasını mümkün kılar.

Her cemiyette olduğu gibi sanayi cemiyetinde de eğitim konusunda tartışma vardır. Tahsilde umumi bilgiye önem verilir, zira bilginin devamlı olarak arttırılması ve genişletilmesi bahis konusudur. Genel bilgilere sahip fertlerin mevcudiyeti şarttır. Bunlar ihtisas sahiplerinin faaliyetlerini koordine ederler. Sanayi cemiyetleri bütün fertleri için daha yüksek seviyeli bir umumi tahsil gerektirir. Bunun sebebi sadece umumî tahsilin işgücünün yetişmesini ve esnekliğini kolaylaştırması değil, aynı zamanda gelir arttıkça tabii âlaka dolayısı ile tahsile olan talebin artmasıdır. Bundan başka tahsilin ileri cemiyette dikey sosyal seyyaliyetin bir aleti olması da yüksek seviyeli umumi tahsile talebin bir sebebinin teşkil eder. Muayyen bir minimum kültür talebi, yüksek teknik, giriftlik, esneklik, seyyaliyet, rekabet gibi özellikleri ile kapitalist üretim sisteminin ortaya çıkardığı şartların sonucudur.

İşgücü Bünyesi

Sanayi cemiyetinin işgücü meslek, iş sınıflaması, ücret ve nisbi hak ve vazifeler bakımından oldukça farklılaşmıştır. İşgücü birbirinin yerine kolayca ikame edilebilen homojen bir kütle değildir. İş yerlerinde çalışanlarda aranan farklı vasıf ve mesuliyetler dolayısı ile çalışanlar arasında fonksiyonlara göre ihtisaslaşma ve hiyerarşik kademe mevcuttur. Sanayi cemiyetinde işgücünün yer değiştirmesi kaidelere bağlıdır. İşe alma, terfi, transfer gibi hususlar işçi ve idarecinin teknik vasıf ve maharetine göre yapılır.

Sanayi sistemi, zirai sistemin çalışma saatlerini değiştirmektedir. Sanayi cemiyetinin tekniği ve talep fazlalığı, bazı endüstri branşlarının bütün gün çalışmasını icap ettirir. Sanayi öncesi cemiyetinin sakin geceleri artık tarihe karışmıştır. İşgücü, vardiya halinde ve geceleri de çalışmak mecburiyetindedir. Hatta geleneksel cemiyet-

lerin tatil ve dini günleri çalışmamak adeti de değişmekten kurtulamamıştır.

Cemiyet Kademeleri

Sanayi cemiyetlerinde teknik ve ihtisaslaşma dolayısı ile mecburi olarak büyük organizasyonlara ihtiyaç vardır. Büyük müesseseler idare edenlerle idare edilenler arasında geniş mikyasta koordinasyonu icap ettirir. Bu koordinasyonu sağlamak ve teşebbüslerin gayelerine erişmelerini temin etmek için değişik kaide ve normlara zaruret vardır. Hernekadar şehirleşme sanayileşmeye takaddüm ederse de, büyük şehirler ilk defa ticarî ve dini merkezler olarak ortaya çıkmışsa da, şehirleşme bütün sanayi cemiyetine damgasını vurmaktadır.

Sanayi cemiyetinde ziraat, sanayinin bir branşıdır. Ziraatin tek gayesi ekonomiye ham madde sağlamaktır. Sanayileşmenin ilk devreleri hariç, ziraatın sanayie işgücü temin ettiği de pek kat'i değildir. Bir cemiyette mevcut işgücünün ziraatte çalışan kısmı, sanayileşme derecesini gösteren kaba bir göstergedir.

Devletin Rolü

Sanayi cemiyeti devletin geniş çapta faaliyet göstermesini gerektirir. Meselâ, yolların, limanların, meydanların, radyo istasyonlarının kurulması v.s. gibi ileri teknik ve büyük kapital ihtiyacı sanayi cemiyetinde devlet faaliyetlerinin genişlemesine sebep olmaktadır. Sanayi cemiyetinde gelirler arttıkça devlet ve kamu kuruluşları tarafından görülen hizmetlere talep artmaktadır.

Sanayi cemiyeti ile ferdi hürriyet birbirine zıt kavramları olarak kabul edilmemelidir. İş yerlerinde tatbik edilen sıkı kaide, nizamlar ve disiplin, devletin geniş çapta faaliyeti, fertlerin hürriyeti, çalışma ve yaşama serbestisi, gelirini harcama serbestisi ve istediği grupla iş birliği yapma serbestisi ile tam bir uygunluk içindedir. Sanayi cemiyetinin ferdi hürriyette sağladığı avantajları gözönüne almadan devlet ve kamû kuruluşlarının faaliyet sahalarının genişlediğinden bahisle, sanayi cemiyetinin ferdi hürriyetle tezat teşkil ettiğini söylemek hatalı olur. Sanayileşmeye başlayan bir ülkede, politik şekli ne olursa olsun, devletin rolünün sanayileşme öncesine nazaran daha geniş olması beklenmelidir.

Kaideler Ağı

Sanayi cemiyetlerinde mal ve hizmet üretimi büyük işletmelerin elindedir. Bu işletmeler emir ve kumanda selâhiyetine sahip idare edenlerle, emir ve kumanda edilen hususları yerine getiren idare edilenlerin teşkil ettiği hiyerarşi kademelerinden meydana gelmiştir. İdare edenlerin sayısı nisbeten az, idare edilenlerin sayısı daha çoktur. İdare edenlerle edilenler birbirine bir takım kaide ve nizamlarla bağlıdır. Bu kaideler ileri teknik, ihtisaslaşma ve büyük çapta üretim dolayısı ile daha da muğlak hale gelmiştir.

Sanayi sisteminin yürümesi için, idare edilenlerle edenler arasındaki ilişkilerin tanzimi ve kaidelere bağlanması lâzımdır. Bu kaide ve nizamları kimin formüle edeceği ve yürürlüğe koyacağı ayrı bir meseledir. Hiyerarşi kademelerindeki işçi ve idarecilerin hak ve vazifeleri tesbit edilmeli ve alâkalılar tarafından anlaşılması olmalıdır. Büyük ve muğlak teşkilâtların faaliyetleri sırasında ortaya çıkacak meselelerin hal çareleri evvelden hazır olmalıdır. Bahis mevzuu kaide ve nizamlar, mükâfatlandırma, disiplin, tensikat, transfer, terfi, iş uyumsuzlukları ve diğer bir çok meselelerle ilgilidir. Bu kaide ve nizamların bir kısmı bütün iş yerleri için cari olup bir kısmı ise muayyen faaliyetlere ve işletmelerde tatbik edilir.

Çalışma hızı, işin kalite ve miktarı da kaidelerle tespit edilir. Kaide ve nizamlar hiç bir zaman statik değildir. Sanayi sistemi, iş yerleri ve topluluklarının en ufak detayına kadar tanzim ve idare edilme lüzumunu ortaya çıkarır. Ekseriya sanayi öncesi cemiyetlerinin geniş mikyasta, adet ve kaidelere bağlı olduğu söylenirse de, sanayi cemiyetlerinde daha teferruath ve geniş kaide ve nizamların mevcut olduğu görülür.

İşletmelerde cari olan kaide kısmen işletmelerin teknik özelliklerinin piyasa ve mali imkânlarının, kısmen de ülkenin siyasî ve ekonomik yapısını ve tabii kaynaklarının bir sonucu olarak görülebilir. Bu faktörlerin nisbi önemi ve birbirine tesir tarzı muayyen bir sanayi cemiyetinin hususiyetlerinin anlaşılmasında önemli rol oynar. Benzer teknik ve ekonomik şartlar altında kaide ve nizamlar ortaktır. Ülke sanayi yolunda ilerledikçe millî ve kültürel farklılıkların kaide ve nizamlara tesiri azalır. İş yerleri ve topluluklarında tatbik edilecek nizam ve kaideleri tayinde veya bu kaideleri tayin etmekte, devletin rolü büyüktür.

Sanayileşmiş bir cemiyette işletme idarecilerinin, işçilerin ve devletin sanayileşmedeki nisbi muvazene ve rolü nazarı itibare

alınmazsa her üçünün iş yeri ve iş topluluklarının tâbi olduğu kaide ve nizamların tesbit ve idaresinde önemli rolü vardır.

Cemiyette Fikirbirliği

Her cemiyette olduğu gibi, sanayi cemiyetlerinde de fertleri ve grupları birbirine bağlayan, fikir, inanç, değer ve hüküm iştiraki sağlayan nevi şahsına münhasır bir birlik ortaya çıkar. Sanayi cemiyetinin fonksiyonunu ifa etmesi için böyle bir birliğe lüzum vardır. Sanayi cemiyetinin muhtelif şekilleri bazı farklı ideolojiler ortaya çıkarır, fakat bütün sanayi cemiyetleri ortak kıymetlere sahiptir. Sanayi cemiyetlerinde ilim ve teknik bilginin önemi çoktur. İlimde gelişme sağlayan ve ilmi gelişmeleri sanayie tatbik edenler yüksek bir prestije sahiptir ve cemiyet tarafından mükâfatlandırılırlar.

Sanayi cemiyetinde, ilmin esasını teşkil etmesi ve sosyal seyyahiyetin bir vasıtası olması dolayısı ile tahsilin önemi büyüktür. İşgücü çok çalışmaya ve sıkı çalışmaya ve verilen işleri normlara uygun olarak yapmaya kendini vakfetmiştir. Bu husus sanayileşme mantığının gerektirdiği unsurlardan biridir. Hindistan'da Nehru'nun «Bu nesil çok çalışmaya mahkûmdur», Mısır'da Nasır'ın «mukaddes sanayileşmeye doğru tek vücut olarak yürümeye ahdettik» şeklindeki teşvik edici sözleri tesadüfî değildir.

Ferdi inançları uygun fikirler haline getirmek her cemiyette aydınların vazifesidir. Aydınları ortaya çıkaran sanayi cemiyetleri değildir, her cemiyette aydınlar mevcuttur. Bununla beraber sanayi cemiyetlerinde daha tahsilli, daha yüksek gelirli aydınların sayısının daha çok olduğu bir gerçektir.

Dünya Çapında Sanayileşme

Sanayileşme bugün dünyaya yayılmıştır. Sanayileşmenin temelini teşkil eden ilim ve teknik, millî hudutlar diye bir engel tanımamaktadır. İlim ve teknik üniversal lisan kullanır. İlim millî ve mahallî değildir, hükümet şekli ile de alâkası yoktur. Atom ilmi sahasında müşahade ettiğimiz gibi, ilim uzun zaman gizli tutulamaz. Dünyanın bir çok sanayi merkezleri bugün birbirine çok benzer.

Sanayi ileri teknik merkezlerinden değişik şekiller de yayılır. Bugün dünya pazarlarında, emtia, hizmet ve kapital mübadelesi, sanayileşmenin İngiltere ve Almanya'dan yayılmasında oynadığı ehemmiyetli rolü oynamazsa da yine de önemli faktörlerdir. Yaban-

cı ülkelerde talebe yetiştirilmesi, yabancı eksperlerin geçici olarak o ülkede ikamet etmeleri sanayileşmenin yayılmasını sağlayan vasıtalarladır. Bugün mevcut olan dünya çapındaki askerî uyuşmazlıklar da modern tekniğin ve sanayi cemiyetinin yayılmasına vasıta olmuştur.

II — SANAYİLEŞMEDE KÜLTÜRLER ARASI ÇATIŞMALAR.

Dünyayı saran sanayileşme hareketi, sanayi öncesi cemiyetinin dayandığı kültürü değiştirir. Sanayileşmenin aydınları, sanayi öncesi cemiyetinden çıkar ve sanayi öncesi cemiyetinde gereken değişme stratejisini tayin eder. Sanayi öncesi cemiyetinin bazı unsurları, sanayileşmenin genişlemesine daha fazla mukavemet gösterir. Bazı sanayileşme aydınları diğerlerine nazaran daha müsemahalıdır veya geleneksel kıymetlerin muhafazası taraftarıdır. Yeni ve eski kültür arasındaki çatışma, sanayileşme taraftarlarının, gericilere etki derecesine, yeniliğin cazibesine ve eskinin mukavemetine bağlıdır. Bu çatışmadan doğacak muhtemel sonuçların idareciler ve işçiler için önemi büyüktür.

Kültürde Kritik Unsurlar

Antropolojistler kültürü, «Cemiyetin bir üyesi olarak bir şahsın elde ettiği, bilgi, inanç, sanat, adetler ahlâki görüş ve diğer fazilet ve alışkanlıkların bütünü» olarak tarif ederler.

Sanayileşme iş ve bir arada çalışma hususunda, iş ve norm mesuliyeti ve standartlara uygun harekete önem veren bir ideoloji ortaya çıkarır. Fertler ve gruplar çalışma ve gayretleri karşılığı mükâfatlandırılır. Halbuki sanayi öncesi cemiyetler ekseriya, ailevi ve dinî sorumluluklar dolayısı ile aksi standartlar talep ederler. Sanayi cemiyetinde fertlerin ve gurupların yaptığı işler, onların başarılarının ölçüsüdür. Sanayi öncesi cemiyetlerde ise aile, muayyen bir sınıfa ait olma ve kastlar ferdin cemiyetteki mevkiini ve işini tayin eder. Bütün bunlar sanayi cemiyeti kültürü ile an'anevi kültür arasındaki zıddiyet ve çatışmalara misaldir. Fakat sanayi öncesi geleneksel cemiyetin farklılığını göstermez. İdare eden ve edilenlere tesir bakımından aşağıdaki beş kültür unsuru arasındaki ilişkileri incelemek yerinde olur: 1 — Aile sistemi, 2 — Sınıf ve ırk, 3 — Dinî ve ahlâki kıymetler, 4 — Kanun fikri, 5 — Millî devlet fikri.

Bütün olarak kültürün yeni düzene intibakı hızlandırma veya mukavemet bakımından tesiri büyüktür. Asya ülkelerinin kökleşmiş kültürü, sanayileşmenin getirdiği yeni düzene, Avrupa'dan Kuzey Amerikaya hicret edenlerin kültüründen daha fazla mukavemet gösterir. İngiltere ve Japonya'da olduğu gibi, sanayi öncesi kültürünün bazı unsurlarının değişmeye müsait olduğu ülkelerde, sanayi kültürü daha hızlı yayılır. Çin ve Hindistan'da bunun aksi geçerlidir. Bu gibi ülkelerde sanayileşme öncüleri kökleşmiş geleneksel kültürde büyük değişiklikler yapmak problemi ile karşılaşmışlardır.

Bugün sanayileşen ülkelerde kökleşmiş geleneksel kültüre rağmen, sanayileşme öncüleri geniş ölçüde sanayileşme arzu ve gayreti ile karşılaşır. Yirminci asrın ortasında dünyanın her yerinde insanlar sanayileşmenin meyvalarını arzu etmekte ve yeni ortaya çıkan devletlerin önderleri, sanayileşmeyi devletin prestiji, kuvveti ve diğer devletler tarafından tanınması için bir yol olarak kabul etmektedirler. Sanayileşmeye ondokuzuncu asırda İngiltere'de ve daha az ölçüde Amerika'da görülen ideolojik mukavemet bugün birçok ülkelerde görülmemektedir. İleri sanayi ülkeleri, geri kalmış ülkelere sanayi kültürünün, geleneksel kültüre üstünlük ve yenilmezliğini göstermişlerdir.

Aile Sistemi

Bir çok cemiyetlerde aile ayrı ve bağımsız bir ünite teşkil etmez. Sanayi öncesi geleneksel cemiyetlerde, birkaç aile ekonomik ve sosyal çabalarında toplu olarak hareket ederler. Bu birleşik ve yaygın aile tipi ekonomik gelişmeye elverişli değildir. Bu tip aile topluluklarında fertler, ferdi yardımlar olsun olmasın, fakir veya tembel olsun, aynı şekilde bir nev'i sosyal yardım sisteminden faydalanırlar. Ailenin çalışan fertlerinin ortak menfaati için bir araya toplanması beklenir. Şüphesiz bu durum ferdi tasarrufu baltalayıcı etki yapar. Aile fertlerinin meslek ve davranışları ile aile fertleri yakından ilgilidir. Aile fertlerinde aileye sadakat ve diğer vecibeler herşeyden önce gelir. Özet olarak söylemek gerekirse birleşik ve yaygın aile tipi, ferdi çalışmaya, tasarruf ve yatırıma büyük ölçüde engel olur.

Bununla beraber birleşik ve yaygın ailenin sanayi cemiyetine geçmeyi kolaylaştırıcı bazı özellikleri de vardır. Yakın akrabalık ilişkilerinin yarattığı güven ve ikna imkânı, yatırım için başlangıç kapitali temin etmeyi mümkün kılar. Diğer bir faydası ise birleşik ve

yaygın aileler sanayi işçisinin büyük şehirlerde ikametini kolaylaştırırlar. Fakat bu avantajlar geçicidir. Ekonomik gelişme birleşik ve yaygın aile sistemini ortadan kaldırır. Sanayileşmenin öncüleri, ya sanayileşmeyi aile sistemine uydurmak veya aile sistemini değiştirmek durumu ile karşılaşılırlar.

Geneneksel Japonya, aileye dayanan bir cemiyettir. Sanayileşme öncüleri gelişme içinde aile bünyesini ve ailenin taşıdığı değerleri, muhafaza ettiler. Bugün bir Japon işçisi bir işletmeye girdiği zaman oraya bağlanır ve patrona aile reisi sıfatıyla bakar. Bununla beraber son zamanlarda Japonya'da, harpten önceki devirlere nazaran aile bağlarının çözüldüğüne dair belirtiler mevcuttur.

Fransa sanayiinin nisbeten geri olmasının sebeplerinden birini muhafazakâr aile işletmelerinin mevcut olması teşkil etmektedir. Diğer yandan birleşik ve yaygın aile tipinin Hindistan sanayiindeki hakim rolü bilinen bir vakadır. Fransa ve Hindistan'da birleşik ve yaygın ailelerin işletmeleri kontrol altında bulundurması, işletmelerde önemli idarî mevkilerin kabiliyetsiz aile fertlerinin elinde bulunması sonucunu doğurur ki bu durum kaabiliyetli şahısların idarî mevkilere gelmesine engel olur.

İleri sanayi ülkelerinde ise, işletme bünyesi ve idarî teşkilâtında aile bağlarının tesiri kuvvetli değildir. Sanayileşme kültürü, ehliyete göre seçim ve terfiyi icap ettirir. Bu husus sanayileşme ilerledikçe daha da bariz bir hale gelir. Geleneksel cemiyetlerde ise ailenin diğer fertlerine karşı sadakat ve onlara karşı vecibe hissi müsbet bir husus addedilir. Aileyi ön planda tutan davranışlar takdir edilir. İleri sanayi ülkelerinde bu gibi davranışlar akraba kayırmak diye vasıflandırılır ve arzu edilmez.

Sanayileşme öncülerini, Rusya'da ve son zamanlarda Çin'de olduğu gibi devrimciler teşkil ediyorsa, aile sisteminde mevcut bağlar bilhassa zayıflatılır. Aile fertlerinden sanayileşmenin esas unsurunu teşkil eden devlete bağlı olmaları istenir.

Milliyetçi önderler de geniş aile tipini dolaylı yoldan ve çok az şiddetle değiştirme yoluna giderler. Milliyetçi önderlerin, bağımsız yeni devleti sanayileştirme gayreti sonucu şehirler geliştikçe birleşik ve yaygın aile bağları kırılmaya başlar.

Kolonilerde sanayileşme öncüleri olan idarecilerin, sanayi öncesi aile sistemi hususunda yeknesak bir politikaları yoktur. Koloni idarecilerinin politikaları daha ziyade işgücü temini ile ilgilidir. İngiltere idaresi altında Hindistan'da yaygın ve birleşik aile tipi asırlarlarca devam etmiştir. Milliyetçi önderlerin himayesinde başlayan

bağımsızlık ve sanayileşme devrinde bu tip aile zayıflamağa başlamıştır. Diğer taraftan Afrika'da olduğu gibi tabii kaynakları istismar etmek isteyen koloni idarecileri, gerekli işgücünü birleşik ve yaygın aile bağlarını kopararak temin ederler.

Sanayileşme mantığı işçi ve idarecilerin kabiliyetlerine göre seçim ve terfi ettirilmelerini icap ettirir. Böylece, sanayileşme ile, birleşik ve yaygın aile tipi arasında kaçınılmaz bir çatışma vardır. Sanayileşme, aile fertlerinin, ailenin diğer fertleri için çalışmaları ve onlara sadık bulunmalarından ziyade, işletmeye, iş gurubuna ve millî menfaatlere bağlılığını ister.

Sınıf ve Irk

Cemiyetler iş, gelir, tahsil ve kültürel özelliklere sahip sosyal gruplardan teşekkül eder. Her cemiyetin bu sosyal grupları içine alan bir sınıf bünyesi vardır. Ekonomik faaliyet ve bir statüye kabul edilmiş olmak, sınıf ve tabakalara ayrılmada esas teşkil edecek bir çok faktörlerden bir kaçıdır. Ekonomik faaliyet iş bölümünü gerektirir. Bu iş bölümü sonucunda iş, mülkiyet, gelir bakımından farklı gruplar ortaya çıkar. Böylece bir «Ekonomik Düzen» ve bir de «Statü Düzeni» vardır. «Ekonomik Düzen» aile menşei, geleneksel yaşayış gibi faktörler sonucu ortaya çıkan «Statü Düzeninden» farklıdır. Sanayi öncesi Hindistan'ında, iki düzenin birleşmesinden ve müeyyidelerle sıkı sıkıya bağlanmış «Kast Sistemi» diye bir sınıf sistemi ortaya çıkmıştır.

Sanayi kültürü, eski cemiyette mevcut sınıf hiyerarşisi ile mücadele eder ve yeni bir sınıf hiyerarşisi ortaya çıkarır. Sanayi öncesi cemiyetinin, arazi sahipleri, ticaret erbabı, usta, kalfa, çırak kademelerinin yerini, değişik meslek sahipleri, sevk ve idareciler ve sanayi işçileri alır.

Eğer, sanayi öncesi Hindistan'ında ve 19 ncü asırda Fransa ve İtalya'da olduğu gibi sınıf sisteminin hudutları rijit ise, sanayi cemiyetinin gelişmesi yavaş olur. Bunun aksine, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Yeni Zelanda gibi yeni cemiyetler, eski ve geleneksel cemiyetlerin değişmesi sonucu ortaya çıkmış olan Japonya, Rusya ve Batı Avrupa ülkelerine nazaran daha açık ve serbest bir sınıf bünyesine sahiptirler.

Amerika Birleşik Devletlerinde sanayi işçileri, iş ve meslek hiyerarşisinde, geleneksel cemiyet sanayi işçilerinden daha fazla yükselmişlerdir. Hernekadar, büyük bir kısmı sanayi işçisi olarak

kalmışsa da, bilhassa nesiller arasında yatay ve dikey seyyaliyet daha fazladır ve eşit imkânlar inancı hâkimdir. Yeni cemiyetlerde, şiddetli sınıf çatışmaları dolayısı ile işçi - işveren münasebetleri eski cemiyetlerde olduğu gibi büyük bir problem haline gelmez.

Rusya ve Çinde olduğu gibi devrimci öncülerin sanayileşme metodu, sanayi öncesi hakim sınıfın zorla yıkılmasını gerektirir. Hâkim sınıf ya fiziki olarak tasfiye edilir veya kuvvet ve serveti sınırlanarak değişik bir statü kabul etmeye zorlanırlar. Sınıflar arasında bir yer değiştirme olur, üst kademeye yeni bir sınıf geçer. Bu durum sanayileşmeye safha, safha ve daha az şiddetle geçen cemiyetlerde de vuku bulur.

Sanayileşme koloni idarecilerinin himayesinde gelişirse, ana vatanın sınıf ve ırk bünyesi, koloni sınıf ve ırkının üstünde tutulur. Irk tefrikinden doğan gerginlik milliyetçi cereyanlarla birleşir ve bilhassa iş veren beyaz ve Avrupalı, işçi milliyetçi hisler taşıyan zenci olursa bu gerginlik işçi işveren ilişkilerine sirayet eder.

Milliyetçi önderler, sınıf ve ırk farkı gözetme meselesini bağışsızlık ve sanayileşme gayretlerinde istismar etme yolunu ararlar.

Milliyetçi önderler yabancıların hâkimiyetine karşı bir his seferberliği yaratırken, yeni cemiyetteki uyumsuzluk çıkaran sınıf ve grupları disiplin altına almaya ve yeni devletin hâkimiyetini kuvvetlendirmeye çalışırlar.

Sevk ve idareci ve işçiler arasındaki ilişkiler gibi aydınların rolü de sanayileşme öncülerinin politikalarının etkisi altında kalır. Bazı hallerde, bilhassa sanayileşmenin başlangıcında, aydınlar ortaya çıkmakta olan sanayi cemiyetinden soğutulmaya çalışılır. Tarihi olarak aydınlar sık, sık aşırı derecede sanayileşmeye karşı protesto hareketlerinin öncüleri olmuşlardır. Orta sınıfın hakim olduğu sanayileşen cemiyetlerde, aydınlar sanayi cemiyetinin bazı sonuçlarını protesto etmek maksadı ile baş gösteren işçi hareketlerine katılmışlardır.

Dinî Ve Ahlâki Değerler

Sanayi öncesi geleneksel cemiyetlerde dinî teşkilâtlar, fertleri diğer dünya ile alâkalı gayeler peşinde koşmaya zorlarlar. Sosyal sistemle desteklenmiş geleneksel dinler fertlerin cemiyet içinde, ilerleme ve kazanç temin etmek gibi ekonomik saiklerle alâkası olmayan mevki ve vazifeleri olduğunda ısrar ederler.

Bir çok sanayi öncesi cemiyetlerde, bilhassa Asya memleketlerinde «devri zaman» teorisi caridir. Herşeyin hareketi devridir ve bir kere vukubulan şey muayyen bir zaman sonra tekrar vukubulacağından hadiselerin bugünkü durumunu değiştirmeye çalışmanın lüzumu yoktur. Dikkatle ve bilhassa plânlanan değişiklikler mekruh görülür, fertler kabul edilmiş doktrinlere uygun olarak kendilerini Allaha vakfettikleri için statüko muhafaza edilir.

Geleneksel din ve cemiyetler, ekonomik faaliyetlerde mensuplarına tabiat üstü kuvvetlerin dikte ettiği hususları kabul etmelerini ve onlara uymaları lâzım geldiğini öğretirler. Nihayet dinî ve ahlakî değerler ast-üst, işçi ve idareci arasındaki ilişkilere de tesir eder. Ast, üstüne itaat etmelidir. Kayıtsız şartsız sadakat göstermeli ve emirlerini yerine getirmelidir. Üst de kendine tâbi olanları korumalıdır.

Cemiyete etki yapan yeni kültür geleneksel kültürün bu unsurları üzerine bina edilir veya eski kültürü parçalar. Japonya'da olduğu gibi sanayileşme öncülerini aristokrat sınıf teşkil ederse, geleneksel kıymetlerin bir çoğu muhafaza edilirken bir kısmı da değişikliğe uğramıştır. Bununla beraber Japonlar modern tekniği kabul etmekte tereddüt etmemişlerdir ve Batının ilim ve sanayi bilgisinden büyük ölçüde istifade etmişlerdir.

Geleneksel dinî inançlar, sanayinin gelişmesine mani olmamış ve modern Japonya'da eski adetler, ileri teknikle yan yana devam edegelmiştir. Japonya'da, Fransa ve İtalyada olduğu gibi geleneksel kültür aristokratlarını öncüler olarak himaye etmiş ve onlar da buna karşılık mümkün olduğu kadar geleneksel kültürün idame edilmesine çalışmışlardır. İspanya, Lâtin Amerika ve İslâm ülkelerinde dini teşkilâtın kuvveti, cemiyetteki hiyerarşik ilişkilerin muhafaza edilmesine yardım etmiş ve yavaş sanayileşmenin bir unsuru olmuştur.

Rusya ve Çin'de de sanayi öncesi dinî ve ahlakî inanç ve düşünceler hızlı bir sanayileşmeyi yavaşlatacak nitelikte görüldüğü için, devrim liderleri tarafından bilerek parçalanmak ve yok edilmek istenmiştir.

Sosyal plânlama mevzuunda bir deha olan Atatürk, ekonomik kalkınmayı şumullü bir çerçeveden görerek, devrimci ve milliyetçi metodlarla, dini organizasyonların politik kuvvetini zayıflatmış, lâik mektepler kurmuş, alfabeyi değiştirmiş ve kıyafet devrimi yapmıştır.

Hindistan ise başka bir yol seçmiştir. Gandi ve Nehru'nun önderliğinde orta sınıfa dayanan sosyalist cemiyet modelini tercih etmiştir. Ayrıca hindü dinî ve ahlâkını değiştirme yoluna da gitmişlerdir.

Kanun Fikri

Geleneksel cemiyetlerde adetler ve sosyal normlar, gruplar ve fertler arasındaki ilişkilerin tanzim ve idaresinde yazılı kanunlardan daha önemlidir. İleri cemiyetlerde ise, kanun vazeden ve bunları tefsir edip tatbik eden müesseseler kurulmuştur.

Orta sınıfın öncülüğünde İngiltere ve Amerika'da sanayileşme devresinin başlangıcında ferdi mülkiyeti ve onun ortaya çıkardığı vecibeleri koruyucu kanunlar kabul edildi. Daha sonra işçilerin haklarını ihlâl eden özel mülkiyeti hudutlamak için anayasa ve ilgili kanunlar değiştirildi. Böylece iş kanunları ve sosyal kanunlar gelişme kaydederek ferdi mülkiyet haklarını sınırladı.

Aristokrat aydınlar sınıfı sanayileşmeyi önderlik ettiği takdirde, kanunî sistemin, aydınları ve devleti kanun nazarında ferdi hakların üstünde tutması mümkündür. Devrimci millî liderler sanayileşmenin kökleşmesi ve millî kalkınmayı gerçekleştirmek için eski kültürü yok etmek ve batı hukuk sistemini kabul etmek isteyebilir. Atatürk'ün yaptığı bir çok devrimler arasında islâm hukukunu lâğvedip İsviçre kanunlarını adapte edişini zikredebiliriz. Türk iş kanunu 1936 da yürürlüğe girmiştir. 148 maddelik olan bu kanun Fransız iş kanununu örnek almıştır. I.L.O. konvansiyonlarının da kanunun hazırlamasında tesiri olmuştur. Geleneksel kanunlar sanayileşme için kifayetsiz bulunarak, bir nesil içinde değiştirilmiştir.

Rusya ve Çin'de devrimci önderler, batı hukuk sistemine kapitalist ekonomik sistemin bir parçası olduğu için iltifat göstermemişlerdir. Koloni idarecileri ise ana vatanlarının hukuk sistemini kolonilerine empoze etmişlerdir. Koloni ülke bağımsızlığını kazandığı zaman koloni idarecilerinin tesis ettiği hukuk düzenini devralmaktadır.

Millî Devlet Fikri

Sanayi öncesi cemiyetlerinde kabile, azınlık grupları ve coğrafi bölge toplulukları merkezi otoriteden uzaktır. Cemiyet ziraf ve ticarî karakterde olduğu müddetçe bu husus bir problem teşkil

etmez. Fakat sanayileşen cemiyetlerde merkezi otoriteye ihtiyaç vardır. Yirminci asırda hükümet idarecilerinin veya bürokrasi sınıfının ortaya çıkması sanayileşmede devletin artan rolü ile ilgili bir husustur. Sanayileşmede gecikmiş olan Rusya, Türkiye, Hindistan, Mısır gibi ülkeler bu gecikmeden dolayı adeta bir telâş içindedirler ve bu ülkeler ekonomik plânlamayı ve temel endüstri branşlarına devlet yatırımlarını lüzumlu görürler. Sanayi öncesi cemiyet bünyesini yıkmak ve sanayi cemiyetine sakin olarak geçişi hızlandırmak için devlet kuvvetine ihtiyaç hissedilir. Bu mânada «Devletçilik» bugün iktisaden kuvvetli bir politik ve ideolojik kavramdır.

Böyle bir fikrin mevcut olduğu ülkelerde devlet işçi işveren ilişkilerine müdahale eder. Herşeyden önce sanayi işçisini her geşit sosyal sigorta ile bir nev'î devlet himayesine alır. Sanayi işçisi kuvvetlenince ve hürriyetine kavuşunca bu sınıfı kontrol altında tutmak maksadı ile kanatları kesilir. Meselâ iş uyumsuzluklarının cebrî tahkim yolu ile kontrol altına alınmasına çalışılır.

Yeni sanayileşen cemiyetlerde, bilhassa evvelce koloni idaresi altında olan cemiyetlerde milliyetçilik cereyanlarının sanayileşme yolunda müsbet tesirleri vardır. İşçi-işveren ilişkileri hususunda da önemli etkileri mevcuttur. Elit zümre ile halk kütleleri arasında geniş sınıf ve kültür farklarının mevcut olduğu az gelişmiş ekonomilerde, milliyetçilik ekonomik gelişme için bir vasıta olarak kullanılmaktadır.

Fakat ekonomik düşünceler dışında millî gurur ve prestij gayeleri ile çelik ve otomobil gibi fabrikalar tesis edilirse, bu gibi hallerde milliyetçilik, irrasyonel sebeplerle dış yardımların reddine sebep olabilir. Koloni ülkeler aşırı milliyetçilik hisleri ile yabancı teknik ve idare elemanlarını ülke dışına çıkarmışlardır. Endonezya ve İranda olduğu gibi bütün bu ve bu gibi aşırı milliyetçilik hisleri, ekonomik gelişmeye engel olacak kararlar alınmasına sebep olabilir.

III — SONUÇ

1 — Geleneksel kültür sanayileşmeyi tahdit etmekle beraber, tamamen tayin edici bir faktör de değildir. Geleneksel kültür cemiyetin sanayileşmeye geçişinde önderlik edenlerin özelliklerini izah etmeye yardım eder. Endüstrileşmenin hızlanması ile sanayi

öncesi kültür parçalanmalı veya yeni şartlara adapte edilmelidir. Sanayi öncesi kültürün niteliği ve kuvvetine göre, muayyen bir cemiyette sanayileşme hızlı veya yavaş gelişir, cemiyete tam etki yapar veya sathi kalır. Yavaş sanayileşen cemiyetlerde iki kültür uzun zaman birarada mevcut bulunabilir.

2 — Sanayileşme, sanayi öncesi kültür üzerine kendi kültürünü empoze eder. Eğer sanayi öncesi kültür aşağıdaki özelliklere sahipse sanayi kültürüne geçiş daha hızlı olur:

- a) Fertleri çalışmaya, tasarrufa ve yatırıma teşvik eden «nüve aile tipi».
- b) Açık bir sosyal sistem, eşit muamele, kabiliyete göre işe alma ve terfi imkânı.
- c) Yenilik, değişiklik ve ekonomik gelişmeyi kabul eden dinî ve ahlâki değerler.
- d) Ferdi mülkiyeti kapris ve keyfi müdahalelerden koruyan ve müdafaa eden, dolayısı ile ekonomik gelişmeyi teşvik eden hukuk sistemi.
- e) Kuvvetli bir devlet teşkilatı.

Bunların aksine muayyen kültürel faktörler sanayi kültürünün ilerlemesine engel teşkil eder :

- a) Çalışma, tasarruf ve yatırımı zayıflatan, önemli idarî mevkileri, kabiliyetine bakmadan aile fertlerine ayıran birleşik ve yaygın aile tipi.
- b) Ekonomik faktörlerden ziyade geleneksel sosyal statüye dayanan sınıf bünyesi,
- c) İlim, teknik ve yeniliğe muhalefet eden dini ve ahlâki değerlerin mevcudiyeti,
- d) Cemiyette kuvvetli bir millî devletin tesisine mani olan çatışmalı grupların mevcudiyeti.

3 — Sanayileşme sırasında, işçi-işveren ve devlet ilişkileri üzerine kültürel faktörün etkileri hakkında aşağıdaki genel neticeler çıkarılabilir.

Sanayi öncesi kültüründe sınıf farkları büyük olduğu ölçüde uyumsuzluklar daha sık ortaya çıkar. Sanayi öncesi kültürde işe az önem verildiği nisbette, disipline olan ihtiyaç artacaktır.

Birleşik ve yaygın aile tipi hakim olduğu ölçüde profesyonel idarecilerin yetişmesi ağır olur ve işçilerin sanayi hayatına bağlanmaları güçleşir.

4 — Eskiden kültür ve sosyal bünye, fertlerin ülkeden ülkeye geçmeleri ile değişikliğe maruz kalmıştır. Bugün kültür ve sosyal bünyeye tesir eden fikir ve müesseseler modern haberleşme vasıtaları ile bütün dünyaya hızla yayılmaktadır. Pek az sanayi öncesi cemiyet uzun zaman kendini bu etkilerden uzak bulundurabilir.

5 — Sanayileşme hızı olduğu ölçüde sanayi kültürünün bu hız sonucu değiştirilmesi veya yıkılması ihtimali artmaktadır.

Dr. Atilla BARANSEL

Dr. Nusret M. EKİN